

Henk Plasmeijer*

Marxistische ekonomie in Japan

De school van Kōzō Uno

Onlangs verscheen een vertaling van een bundel van Makoto Itoh (1983). Daardoor kunnen we kennis maken met een – zeker met het oog op Nederlandse verhoudingen – opmerkelijk Japans fenomeen. Dit is de marxistische economische school van Kōzō Uno, waar tot voor kort vrijwel niemand iets van wist. In dit artikel wordt in de eerste twee paragrafen deze school getypeerd. In de volgende drie paragrafen wordt ingegaan op de theoretische bijdragen waarmee de school in het Westen naar buiten komt. Deze liggen op het terrein van de epistemologie, de arbeidswaardetheorie en de krisistheorie. Een kritische evaluatie van die bijdragen wordt samengevat in de slot-paragraaf.

De beschikbare informatie uit Japan

In 1975 vestigde Thomas Sekine in de *Journal of Economic Literature* er de aandacht op, dat ongeveer de helft van alle ekonomen die in Japan aan de universiteiten zijn verbonden, van marxistischen huize is. In Japan bestaan twee verenigingen voor de staathuishoudkunde, te weten de Economisch Theoretische Vereniging met 950 leden waarin de marxisten zijn georganiseerd, en de na 1945 opgerichte Theoretisch Economische en Ekonometrische Vereniging voor de neo-klassieken en keynesianen met ongeveer 1000 leden. In Tokyo worden de eerstejaars economiestudenten gekonfronteerd met een basispakket, dat keurig is opgesplitst in een marxistische en een neo-klassieke en keynesiaanse helft.

Nog in 1975 was in het Westen van dat alles weinig bekend. Er was vrijwel geen informatie over de marxistische theorievorming in Japan. Kort daarvoor hadden we kennis gemaakt met de Marx-studie van Michio Morishima (1973), welke studie ondanks het feit dat de

87

---

* Wetenschappelijk medewerker vakgroep algemene ekonomie Rijksuniversiteit Groningen. Prof. dr. H.-J. Wagener becommentarieerde een

eerste versie van dit artikel. Zijn waardevolle suggesties hebben tot aanzienlijke verbeteringen geleid.

wiskunde voor velen ondoorgrondelijk bleef, nu al als een klassieker wordt beschouwd. Na de publikatie ervan ontstond enige vraag naar de meestal korte en nogal kryptische artikelen van Nubuo Okishio (i.h.b. 1963 en 1972). Niemand kon in die tijd voorzien dat dit voor Okishio zou leiden tot een internationale reputatie van allure. Veel meer dat de moeite waard is om genoemd te worden was er niet. In de Verenigde Staten was nog Shigeto Tsuru tamelijk bekend. Diens enige Engelstalige opstellenbundel (Tsuru, 1956) was tot voor kort in Nederland nergens te vinden. Tien jaar terug was men er in het Westen zeker niet van op de hoogte, dat er onder de marxistische economen in Japan schoolvorming had plaatsgevonden. Een schoolvorming die zich nu eens niet had voltrokken onder de banieren van een politieke beweging.

Volgens Sekine oriënteren ongeveer 200 universitaire docenten zich op de Marx-interpretatie van Kōzō Uno (1897-1977). Diens leerboek (Uno, 1980) is er al jarenlang een standaardwerk in het onderwijs en is bijgevolg een bestseller. Bij hun onderzoek houden de volgelingen vast aan de beginselen die Uno voor de structuur van een marxistische theorie heeft opgesteld. Meer nog, ze vertrouwen op diens nogal bijzondere interpretatie van de arbeidswaardetheorie en verdere uitwerkingen van de krisistheorie. Vooral de schaal waarop zich een en ander afspeelt is naar westerse begrippen ongekend.

Naar mijn beste weten zijn Makoto Itoh en Thomas Sekine tot dusver de enige Uno-theoretici die in de Engelse taal publiceren.¹ Hun artikelen vindt men vooral in *Science and Society*, overigens kameraadschappelijk naast die van de eerste westerse critici van de Uno-school (vgl. Weeks, 1979). Artikelen van Itoh vindt men ook in *Capital and Class*. Sekine vertaalde het zeer compacte leerboek van Uno. Hij voorzag dit van een inleiding, een filosofische appendix over de methode van Uno en een encyclopedische appendix met vaktechnische definities en omschrijvingen, waardoor het al met al toch nog een volumineus boek is geworden.

2 Marxistische dogma's en Uno's kritiek daarop

De vorming van de Uno-school is een naoorlogse ontwikkeling, die ergens in de jaren vijftig begint en zo ongeveer aan het eind van de jaren zestig in Japan onder politiek-economen algemeen wordt aanvaard. Itoh (1983, hfst. 1) plaatst deze schoolvorming tegen een achtergrond van theoretische discussies, zoals die in het interbellum

---

1. Een aantal westerse auteurs is zeer onder de indruk van de Marx-interpretatie van Kōzō Uno en probeert aan te sluiten bij deze Japanse traditie (vgl. bijvoorbeeld David Gleicher, 1983).

Gezien het geringe aantal beschikbare publikaties van de Japanse theoretici valt op dit moment nog nauwelijks te beoordelen in welke mate dit verantwoord is.

en vlak na de oorlog in Japan zijn gevoerd. Nu zijn die discussies in geen enkel opzicht spektakulair te noemen. Zo lijkt de Japanse discussie over inkonsistenties in de arbeidswaardetheorie veel op het in het Westen gevoerde transformatiedebat. Hetzelfde geldt voor het dispuut over het feodale karakter van de Japanse samenleving, dat veel weg heeft van het omstreeks de eeuwwisseling gevoerde debat over de ontwikkelingsmogelijkheden van het kapitalisme in Rusland. Men dient daarbij te bedenken, dat deze debatten werden gevoerd in een totaal andere sociale en intellectuele omgeving, waarin aan de marxisten van meet af aan een andere plaats toekwam. De geschiedenis van het economisch denken in Japan verschilt aanmerkelijk van die in het Westen en debatten over dezelfde kwesties hebben zo kunnen leiden tot geheel andere uitkomsten.

De in de tweede helft van de vorige eeuw in Japan geïntroduceerde Engelse klassieke school werd niet opgevolgd door het marginalisme, zoals vrijwel overal elders. De neo-klassieke school kreeg pas na de tweede wereldoorlog vaste voet aan de grond. In de eerste helft van deze eeuw oriënteerden de meeste Japanse ekonomen zich op de Duitse historische school en namen zij daarvan de voorkeur voor historische beschrijving over. In feite betekent dit — al dient men het bij Itoh en Sekine tussen de regels door te lezen — dat in Japan de analytische traditie in de economische wetenschap werd hooggehouden door de marxisten. Zij traden daarmee op als de erfgenamen van de ricardiaanse tak van de klassieke school.

Kōzō Uno

Evenals in het Westen kwam er in Japan kritiek op de wijze waarop de ricardiaanse erfenis werd beheerd. En ook hier werd die kritiek in eerste instantie verwoord door één persoon: Kōzō Uno. Evenals Piero Sraffa heeft Uno ruimschoots de tijd genomen voor de formulering van zijn kritiek. Hij besteedde die tijd aan een internationale oriëntatie, waarvoor hij bijvoorbeeld in 1923 de kolleges van Werner Sombart in Berlijn bezocht, en aan een nauwgezette studie van Marx. Om dit laatste was hij in kleinere kring al geruime tijd vermaard, ondanks het feit dat hij nauwelijks publiceerde en zich niet mengde in de grote debatten van het moment. In de jaren vijftig, dat wil zeggen op latere leeftijd, presenteerde hij zijn ideeën in de vorm van een compact en vrijwel hermetisch gesloten theoretisch systeem. Net als bij Sraffa was dit theoretische systeem op uiterst indirecte wijze een aanklacht tegen het wanbeheer van de ricardiaanse erfenis.

Kōzō Uno kwam overigens in het geweer op bekende punten: de onderschikking van de wetenschap aan de politiek, het historicisme en het dogmatische determinisme. Tegenover het eerste stelde hij een onvoorwaardelijke theoretische autonomie. Zijn kritiek was gericht tegen de ekonomen van de kommunistische partij, die probeerden te

bewijzen dat de grondrentetheorie van Marx niet relevant was voor Japan, omdat er op het platteland nog geen sprake zou zijn van kapitalistische verhoudingen. Moskou had immers uitgemaakt dat Japan nog een half-feodale maatschappij was, waar zich eerst een burgerlijke revolutie moest voltrekken. Het tweede punt van interventie was gericht tegen ekonomen die voor het merendeel waren georganiseerd rond de socialistische partij. De kritiek van Uno betrof de theoretische gedachte dat de ontwikkeling van *reële* economische verhoudingen historisch precies zo zou verlopen als de *theorie* waarin de beschrijvende categorieën logisch met elkaar in verband kunnen worden gebracht het aangaf. Die visie kwam naar voren in de Japanse debatten over de arbeidswaardetheorie; overigens werd een soortgelijke visie in het Westen door Ronald L. Meek naar voren gebracht, waar die een vrijwel identieke rol speelde in het transformatiedebat. Kōzō Uno wees dit historicisme af en legde in zijn eigen theoretische systeem zeer sterk de nadruk op de eigenzinnigheid van de geschiedenis. Hij hield alle Marx-exegeten voor dat de door Marx beschreven theoretische verbanden zich niet op exakt dezelfde wijze in de realiteit hoeven te manifesteren. In essentie komt zijn stellingname erop neer dat in elke concrete maatschappijformatie specifieke regelmatigheden aanwezig zijn, die juist op grond van de eigengereidheid van de geschiedenis een loopje nemen of lijken te nemen met de bewegingswetten van dat pure kapitalisme zoals Marx dat in abstracte termen beschreef.

De kritiek van Uno is terecht. Ook in het Westen valt ze aan meerdere zijden te beluisteren. Het valt dan ook niet in te zien waarom die kritiek als zodanig tot een bijzondere opwinding en zelfs tot schoolvorming zou moeten leiden. Nemen we echter onze analogie met Sraffa weer in gedachten, dan lijkt het meer dan aannemelijk dat de kritiek van Uno niet dat enorme succes in Japan beschoren zou zijn geweest, als deze niet was geformuleerd vanuit een strikt theoretisch systeem. Daarmee konden immers de hernieuwde marxistische aanspraken op de klassieke erfenis worden gelegitimeerd.

3 De theorie als bolwerk

Wat maakt de theorie van Uno nu tot zo'n strikt theoretisch systeem? Zowel Sekine (in Uno, 1980, 127 e.v.) als de tamelijk enthousiaste Amerikaanse recensent van het Uno-leerboek Maclean (1981) wijzen op een dialektische logika in dat systeem. De theorie-opbouw, zo betogen zij, vertoont frappante overeenkomsten met die in Hegels *Wissenschaft der Logik*, maar is op traditioneel marxistische wijze op materiële voeten gezet en toegespitst op het verklaren van maatschappelijke verschijnselen. Sekine beweert meer dan dat. Volgens hem is de logika dermate dwingend dat daardoor zelfs een

kritiek op Marx noodzakelijk werd, bijvoorbeeld op de presentatie van de arbeidswaardetheorie in *Das Kapital*. Hier stuiten we al meteen op een van de weinig bescheiden pretenties van de Japanse Uno-school: Marx te hebben verbeterd aan de hand van Hegel.

Aan het systeem van Uno ligt de gedachte ten grondslag dat de complexe realiteit, de maatschappelijke totaliteit, nooit afdoende kan worden beschreven door één enkele theoretische structuur, dat wil zeggen één verzameling van logisch op elkaar afgestemde uitspraken. Als we een te abstracte theoretische structuur zouden kiezen, dan bestaat het gevaar dat we de veelzijdigheid van de verbanden in de werkelijkheid uit het oog verliezen. Is de structuur van een te laag abstraktieniveau, dan zijn we al gauw niet meer in staat om in al die verscheidenheid de werkelijk fundamentele verbanden te ontdekken. Om die reden kwam Uno met een konstruktie waarin drie theoretische niveaus elkaar in afnemende graad van abstraktie opvolgen. Deze niveaus noemde bij respectievelijk de basistheorie, de historische fasentheorie en de empirische analyse. Elk niveau kent meerdere theoretische structuren. In de basistheorie zijn dit er in eerste instantie drie. Deze hebben betrekking op aspecten van een geabstraheerde realiteit.² In de fasentheorie zijn dit er in eerste instantie ook drie, maar deze hebben betrekking op perioden in de geschiedenis van het kapitalisme.

Basistheorie

De Uno-theoretici menen dat de basistheorie de kern weergeeft van de kapitalistische maatschappelijke verhoudingen. Die theorie beschrijft volgens hen het fundament van elke kapitalistische maatschappij. Dit zou echter niet betekenen dat een verband dat wordt beschreven in de basistheorie, zich op precies dezelfde wijze in de realiteit moet voordoen. Om die reden verlangen zij dat in een historisch meer specifieke analyse nauwkeurig wordt onderzocht waarom dit fundamentele verband in de realiteit een specifieke vorm aanneemt. De basistheorie wordt gebruikt als een soort maatstaf voor een meer historische analyse. In die zin wordt de basistheorie beschouwd als de gemeenschappelijke abstraktie van alle afzonderlijke fasentheorieën. Volgens Sekine (in Uno, 1980, 144) vervult deze basistheorie dezelfde functie als Hegels 'afsluitende systeem van de metafysica': zij is het concentratiepunt van alle andere theorieën gezamenlijk en drukt de

91

---

2. De basistheorie bestaat uit drie doktrines, te weten die van de cirkulatie, die van de produktie en die van de verdeling. Elk van deze doktrines behandelt drie onderwerpen. Voor de doktrine van de cirkulatie zijn dit de waar, het geld en het kapitaal. Voor de

doktrine van de produktie zijn dit het produktieproces van het kapitaal, het cirkulatieproces van het kapitaal en het reproductieproces van het kapitaal. De doktrine van de verdeling ten slotte behandelt de winst, de grondrente en de interest.

essentie uit van elke andere theorie afzonderlijk.

Sekines nadrukkelijke verwijzing naar Hegel wekt echter achterdocht. Hierin schuilt mijns inziens een tekortkoming, die men in marxistische theorieën vaker aantreft. Men dient immers te bedenken dat alleen al de gedachte dat er zoiets zou bestaan als de kern of essentie van kapitalistische verhoudingen en dat deze essentie valt weer te geven in een afgeronde theoretische structuur, al te gemakkelijk leidt tot ofwel historicistische ofwel volstrekt a-historische theorieën. Aan de Uno-theoretici is dit mijns inziens aardig te zien. Bij alle pogingen die zij ondernemen om de eerste valkuil te vermijden, tuimelen zij in de tweede.

De basistheorie is niet historisch. Deze theorie kan men het beste beschouwen als een uiterst abstrakt model van een zogenaamd pure kapitalistische economie. Dit model beschrijft de werking van de goederen- en arbeidsmarkten op grond van atomistische concurrentie, de daarmee korresponderende uitbuitingsverhoudingen in het productieproces en de cyclische ontwikkeling in de kapitaal-akkumulatie. De dynamika in dit model betreft hoeveelheidsveranderingen, zoals tegengestelde fluktuaties in het arbeidsloon en de toename van de kapitaalgoederenvoorraad. De theoretische vraagstelling die ten grondslag ligt aan die dynamika heeft betrekking op de reproductie van het economische systeem op een kwantitatief uitgebreider schaal en speelt zich derhalve alleen logisch af in de 'tijd' en niet in de geschiedenis.

Met wat overdrijving zou men kunnen zeggen dat veranderingen in de economische ordening volgens Uno kennelijk niet tot de kern van de maatschappelijke verhouding in het kapitalisme behoren. Zij worden immers bewust buiten de basistheorie gehouden. Enerzijds is dit mijns inziens een gelukkige omstandigheid, want marxisten zitten bepaald niet verlegen om historicistische theorieën die de afloop van de kapitalistische geschiedenis voorspellen. Anderzijds lijkt mij dit een ernstige tekortkoming. Door de enorme nadruk die de Uno-theoretici leggen op de kwantitatieve reproductie van de zogenaamd pure kapitalistische economie, wordt buiten beschouwing gelaten hoe feitelijk historisch gedrag mede het verloop van de geschiedenis bepaalt. Bij de bespreking van de krisistheorieën zullen we zien wat deze blinde vlek voor gevolgen heeft voor de economische theorievorming.

Fasentheorie

De geschiedenis is pas nadrukkelijk aanwezig op het lagere niveau van abstraktie, in de zogenaamde fasentheorie. Hier ondernemen de Uno-theoretici een periodisering van de kapitalistische geschiedenis, waarbij drie tijdperken worden onderscheiden, het merkantilisme, het liberalisme en het imperialisme. Deze periodisering is ontleend aan

Lenin. Er is echter geen reden om aan te nemen dat Uno, zoals Lenin, het imperialisme beschouwde als het hoogste stadium van het kapitalisme. Noch bij Uno, wiens leerboek slechts de basistheorie behandelt, noch bij Itoh of Sekine treffen we een systematische beschrijving van de fasentheorie aan. Bij Itoh (1983, 50 e.v.) wordt elke periode gekenmerkt door de economische dominantie van een specifieke kapitaalgroep. Voor de onderscheiden tijdperken zijn dit respectievelijk het handelskapitaal, het industriële kapitaal en het financierskapitaal. Als centraal thema van een fasentheorie wordt de reproductie van deze dominante kapitaalgroep gezien.

Uit schaarse opmerkingen ter zake kunnen we afleiden dat de fasentheorie een reproductiemodel is (vgl. Itoh, 1983, hfst 1), waaraan in dat geval dezelfde bezwaren kleven als die we naar voren brachten in verband met de basistheorie. De nadruk op reproductie brengt immers met zich mee dat aspecten van kwalitatieve herhaling en kwantitatieve expansie worden overbelicht. Een reproductiemodel is met andere woorden weinig geschikt voor kwalitatieve geschiedschrijving. Anders dan voor de basistheorie, die betrekking heeft op het kapitalisme als zodanig, werpt dit voor de fasentheorie een bijzonder probleem op. Er zijn volgens de Uno-theoretici immers drie fasentheorieën, die elk betrekking hebben op een kwalitatief verschillende periode in de geschiedenis van het kapitalisme. Op enigerlei wijze zullen deze drie toch met elkaar in verband moeten worden gebracht.

De Uno-theoretici blijken een groot probleem te hebben als het gaat om de continuïteit in de geschiedenis. Dit zien we bij Sekine (in Uno, 1980, 152), die het ritme waarmee de tijdperken elkaar afwisselen in verband brengt met technologische veranderingen. Die veranderingen zijn volgens hem exogeen bepaald, zodat het uiteindelijk toch weer de innovaties zijn die een tijdperk in gang zetten. Hierbij dienen we echter onmiddellijk het volgende aan te tekenen. Het is niet zo verwonderlijk en het valt hun ook nauwelijks te verwijten, dat de Uno-theoretici op dit terrein in moeilijkheden komen. Zij hebben evenmin als Schumpeter, Baran en Sweezy en al die andere auteurs van marxistischen en niet-marxistischen huize die de 'epoch making innovations' zo benadrukken, het raadsel van de geschiedenis opgelost. De twijfels betreffen slechts al te strikte interpretaties van de overigens zeer bruikbare reproductiemodellen, die als door een soort beeldfilter slechts de repeterende aspecten van het feitelijk historisch handelen laten zien.

4 Waardewet en economische theorie

De tweede bijdrage waarmee de Uno-school in het Westen naar buiten treedt ligt op het vlak van de arbeidswaardetheorie. In het volgende stellen we een aspect daarvan in het bijzonder aan de orde, te weten de

nadruk die de Uno-theoretici leggen op de *waardewet*. Daarbij laten we zien dat deze nadruk opnieuw leidt tot een blinde vlek bij de analyse van dynamische aspecten.

De Uno-theoretici interpreteren de arbeidswaardetheorie op een wijze die tot voor kort in de westerse literatuur zeker niet gebruikelijk was. Deze interpretatie vormt de grondslag voor hun kritiek op al te strikte Marx-exegeses. Zij stellen niet dat andere interpretaties van de arbeidswaardetheorie als *exegeses* onjuist zijn, maar dat deze andere interpretaties inkonsistenties vertonen, die veelal hun oorsprong vinden in *Das Kapital*: er wordt dus huns inziens onvoldoende afstand genomen van Marx.

Die afstand proberen de Uno-theoretici wel te scheppen, met een immanente kritiek. Zij beschouwen dit als een marxistische kritiek, voornamelijk omdat de pretentie die zij met hun basistheorie hebben precies dezelfde is als die Marx had met *Das Kapital*, namelijk de 'anatomie van de burgerlijke maatschappij' te leveren. De Uno-theoretici menen evenwel dat een aantal elementen in *Das Kapital* geen plaats kregen in die 'anatomie'. Het meest notoire voorbeeld daarvan is wel de veronderstelling in deel I van *Das Kapital* dat goederen worden geruild in verhouding tot de hoeveelheden arbeid die erin zijn belichaamd: de arbeidswaarden. Zulke ruilverhoudingen zijn nimmer aktueel in een kapitalistische samenleving en zijn in feite niet in overeenstemming te brengen met kapitalistische structuren. Om die reden wensen de Uno-theoretici hun basistheorie te vrijwaren van dit soort heroïsche veronderstellingen. De berekening in arbeidswaarden wijzen zij niet van de hand. De uitbuitingsgraad is een cruciaal element van de kapitalistische produktiewijze, zonder hetwelk kapitalistische ruilverhoudingen niet mogelijk zijn (vgl. Sekine, 1980). De arbeidswaarden hebben echter weinig van doen met de kwantitatieve ruilverhoudingen.

Het weglaten van deze vooronderstelling heeft vergaande gevolgen voor de basistheorie. Voor wat betreft prijzen en hoeveelheden hebben we te maken met een klassiek economisch model met permanente kapitaalschaarste. Onder invloed van deze kapitaalschaarste, of ook wel het exclusieve bezit van kapitaalgoederen, kunnen kapitalisten zich te allen tijde een gedeelte van het meerprodukt toe-eigenen. Anders dan bij Ricardo tendeert de winstvoet niet naar nul en raakt de economie niet in een stationaire toestand verzeild. De positieve winstvoet geeft aanleiding tot een permanent konflikt over de inkomensverdeling, waarbij de omvang van het arbeidsreserveleger, dat wil zeggen de werkloosheid, van doorslaggevende betekenis is voor de krachtsverhouding. Dit is volgens Uno (1980, 54) wellicht het meest karakteristieke aspect van de kapitalistische produktiewijze. Het langere-termijnevenwicht op de goederenmarkten is zodoende niet uniek, maar is afhankelijk van de inkomensverdeling. De bij dit

langere-termijnevenwicht behorende prijzen vallen uiteen in twee categorieën. Bij konstante schaalopbrengsten zijn het de produktieprijzen van Marx, dat wil zeggen de kosten vermeerderd met een voor alle sectoren identieke winstopslag. Bij toenemende en bij afnemende meeropbrengsten wordt de produktieprijs verhoogd met respectievelijk een extra winst en een differentiële grondrente (vgl. Itoh, 1983, 108 e.v.). Klassieker kan het haast niet.

Ook de gedachte, die we impliciet bij de Uno-theoretici aantreffen, dat het langere-termijnevenwicht op de goederenmarkten stabiel zou zijn, is zonder meer een kernthema van de klassieke school. Sinds Marx het in deel III van *Das Kapital* aan de orde stelde, leidt het een onuitroeibaar, zij het wat ondergeschoven bestaan in de marxistische literatuur (vgl. Rubin, 1973, 190). De gedachte is meestal impliciet aanwezig in de opvatting dat de langere-termijn-evenwichtsprijzen het gravitatiecentrum zijn van de kortere-termijn-aanbodprijzen. De gebruikelijke voorstelling van de gang van zaken daarbij kent de volgende drie stappen. Ten eerste: het kapitaal 'stroomt' naar de sectoren met de hoogste winstvoet. Ten tweede: dit heeft een vermeerdering van de daar aangeboden hoeveelheden tot gevolg. Ten derde: de kortere-termijn-aanbodprijzen zullen hierdoor dalen, hetgeen ten koste gaat van de winsten. De stabiliteit van het klassieke langere-termijnevenwicht is het resultaat van dit zoekproces. Volgens Ricardo zou het zoekproces ertoe leiden dat de kortere-termijn-aanbodprijzen uiteindelijk gelijk worden aan de langere-termijn-evenwichtsprijzen. Marx meende dat op middellange termijn het gemiddelde van de immer fluktuerende kortere-termijn-aanbodprijzen bij benadering gelijk is aan de langere-termijn-evenwichtsprijzen. De stabiliteit van het klassieke evenwicht op de goederenmarkten kan men dus interpreteren in de zin van Ricardo en in de zin van Marx.

Zonder het als zodanig te benoemen is stabiliteit in de zin van Marx een centraal element in de basistheorie van Uno. Hij ziet die als een aspekt van de *waardewet*, die naast het tot stabiliteit leidende zoekproces ook de allokatie van de homogeen veronderstelde arbeid omvat. Zowel Uno als Itoh leggen er daarbij de grootst mogelijke nadruk op, dat dit zoekproces voortdurend nieuwe impulsen krijgt als gevolg van technische vooruitgang en veranderingen in de inkomensverdeling, omdat hierdoor immers de langere-termijn-evenwichtsprijzen veranderen. Voor wat betreft de genoemde aspecten is de basistheorie van de Uno-theoretici zodoende een klassiek model, waarin geheel in overeenstemming met de opvattingen van Marx het langere-termijnevenwicht niet uniek maar wel stabiel is.

Er zijn legio bezwaren aan te voeren tegen dit model. Een daarvan ligt vanuit een marxistische optiek zeer voor de hand, namelijk het bezwaar dat voortkomt uit de konsekwenties van het zogenaamd realisatie-

probleem. Dit probleem is op zeer uiteenlopende wijzen naar voren gebracht door Rosa Luxemburg en Michal Kalecki (1968). Immers, in het zoëven aangestipte zoekproces wordt een cruciale rol vervuld door zowel de vraag naar consumptiegoederen als die naar investeringsgoederen. Ruw gesteld komt het realisatieprobleem erop neer dat het zeer wel denkbaar is, dat gedurende langere tijd de door de kapitalisten voorgenomen investeringen niet overeenkomen met hetgeen zij bij een gegeven inkomensverdeling aan investeringsmogelijkheden hebben. Deze mogelijkheden hangen immers af van de omvang van het meerprodukt en de bezettingsgraad van de produktiekapaciteit. Het realisatieprobleem is, zoals vaak wordt gesteld, wellicht kumulatief, omdat elke diskrepantie tussen vraag naar en aanbod van investeringsgoederen effecten heeft op de gerealiseerde winsten en daarmee op de winstverwachtingen van de kapitalisten. Het probleem speelt eens te meer als we er met de Uno-theoretici van uitgaan dat de inkomensverdeling, en daarmee het meerprodukt, aan langere-termijnveranderingen onderhevig is. Daarbij komt dan ook nog dat de krachtsverhoudingen, die van doorslaggevende betekenis zijn in het konflikt om de inkomensverdeling, ongetwijfeld hun uitwerking zullen hebben op de mate van vertrouwen bij kapitalisten. We kunnen er met andere woorden van uitgaan dat de stand van zaken met betrekking tot de klassenstrijd voortdurend leidt tot al te optimistische of al te pessimistische investeringsplannen, hetgeen bij een permanente onzekerheid over de reële investeringsmogelijkheden een evenwichtige situatie op de goederenmarkten vrijwel uitsluit.

Dit realisatieprobleem leidt tot twijfels over de praktische relevantie van het klassieke evenwicht. In de moderne marxistische literatuur wordt veel werk gemaakt van dit soort realisatieproblemen en, meer in het algemeen, van Marx' kritiek op de wet van Say (vgl. P.M. Junankar, 1982). Nu doet overigens het opmerkelijke feit zich voor dat deze ongerijmdheid in de meeste westerse presentaties van de marxistische economische theorie niet wordt gesignaleerd. Deze leidt een eigen leven in de vorm van een inkonsistentie tussen de presentatie van de arbeidswaardetheorie en die van de krisistheorieën. De Japanse Uno-school bewandelt een andere weg. De theoretici daarvan proberen hun opvattingen over cyclische kapitaalakkumulatie consistent af te stemmen op hun interpretatie van de waardewet. Uiteindelijk is het dat, wat hun visie kleurt in hun behandeling van de krisistheorieën van Marx.

5 Lonen, winsten en interest

De bijdrage waarmee de Uno-theoretici en in het bijzonder Makoto Itoh in het Westen de meeste aandacht hebben getrokken, ligt op het terrein van de krisistheorieën. Zij sloten aan bij een marxistische

traditie die in het begin van de jaren zeventig opnieuw in zwang kwam, die van de theorieën over winsterosie, de *profit squeeze*, waarop Marx zich in deel I van *Das Kapital* lijkt te baseren en die in de Engelstalige literatuur vooral aandacht kreeg door de baanbrekende studie van Andrew Glyn en Bob Sutcliffe (1972). Voor veel auteurs werd dit de aanleiding om andere traditioneel marxistische leerstellingen, zoals die over de tendens tot daling van de winstvoet en over onderconsumptie, rigoreus van de hand te wijzen.

In 1975 intervenueerde Itoh in deze kontroverse met een literatuurstudie (opnieuw gepubliceerd als hoofdstuk 4 in Itoh, 1983). Hij onderzocht hoe Marx' opvattingen over krisisoorzaken zich hadden ontwikkeld in de periode die lag tussen het schrijven van de *Grundrisse* (1857-1858) en de publikatie van *Das Kapital* (1867). Itoh zette het zoeklicht op de grote mate van ambivalentie bij Marx. Aanvankelijk bestond er, zo stelde hij, bij Marx de neiging om een eigen variant van de onderkonsumptietheorie en de dalende-winstvoettheorie te benadrukken. Net zoals dat bij de klassieke ekonomen Malthus en Ricardo het geval was, bleef Marx' variant van de onderkonsumptietheorie echter onuitgewerkt en bevatte de meer solide variant van de dalende-winstvoettheorie een stagnatiethese. In de latere publikaties van Marx vinden we van een onderkonsumptietheorie nog maar weinig terug. In deel III van *Das Kapital* treffen we een beter uitgewerkte versie aan van de dalende-winstvoettheorie, maar deze is op grond van de daarin vervatte stagnatiethese moeilijk in overeenstemming te brengen met Marx' beschrijving van de industriële cyclus in deel I. Itoh wees aan, dat in die latere publikaties meer en meer de nadruk kwam te liggen op aspecten waaruit een consistente profit-squeezetheorie valt te ontwikkelen. Hij wees op Marx' opvattingen over werkloosheid, kapitaalvernietiging en de kredietcyclus. In de Japanse school van Uno was geprobeerd om deze te interpreteren als facetten van een langere-termijnevenwicht in de kapitaalakkumulatie, die op grond van een veranderende inkomensverdeling een cyclisch verloop vertoonde. De studie van Itoh was bedoeld om dit in het Westen onder de aandacht te brengen.

97

Theorieën over winsterosie

Wat is nu eigenlijk een profit-squeezetheorie? In de kern van de zaak handelen alle profit-squeezetheorieën over het klassenconflict omtrent de verdeling tussen lonen en winsten en over de wijze waarop in dit conflict die verdeling verandert. Van cruciale betekenis in het conflict is de machtsverhouding tussen loonarbeid en kapitaal. Kenmerkend voor alle profit-squeezetheorieën is dat deze machtsbalans voornamelijk wordt bepaald door het arbeidsreserveleger, dat wil zeggen de werkloosheid. Overigens gaat geen enkele auteur in deze traditie voorbij aan institutionele factoren, zoals de organisatiegraad

en de ideologie in de vakbeweging. Juist deze factoren worden onmisbaar geacht voor de nadere typering van de machtscentra in het klassenconflict. Alle theoretici nemen evenwel aan dat een afnemende werkloosheid leidt tot een verschuiving in het machtsevenwicht, tot uiting komend in een opwaartse druk op de reële lonen. In perioden waarin de werkloosheid aanhoudend daalt, zal er op een gegeven ogenblik sprake zijn van een redelijk volledige bezetting van de produktiekapaciteit. Elke reële loonstijging, in welke vorm dan ook, die dan nog uitgaat boven de toename van de arbeidsproductiviteit, gaat onvermijdelijk ten koste van de winsten. De situatie waarin de machtsbalans op die manier is doorgeslagen in het voordeel van de arbeiders wordt in marxistische kringen aangeduid met de term overakkumulatie van kapitaal.

Het is opmerkelijk dat in veel opvattingen over de profit-squeeze de reële loonstijgingen niet de onmiddellijke aanleiding zijn tot de winsterosie. Daarvoor immers zouden de zogenaamde produktieve arbeiders, de arbeiders die werkzaam zijn in de marktsector, in staat moeten zijn om een zodanige reële loonstijging af te dwingen dat deze de toename van hun arbeidsproductiviteit overtreft. In de theoretische stilering van de profit-squeezetheorieën, zoals in de modellen van R.M. Goodwin, is dit een punt van belang, maar over het algemeen wenst men hierover niet al te lang te twisten. Men maakt veel werk van de 'neveneffecten' van de overakkumulatie van kapitaal, zoals de stijging van de intereststand, de prijsstijgingen van grondstoffen en de toename van de belastingdruk. Het zijn deze neveneffecten die in combinatie met reële loonstijgingen de winsten uitknijpen.

Er zijn meerdere varianten van de profit-squeezetheorie in omloop. Een eerste wellicht minst belangrijk criterium om deze varianten te onderscheiden betreft de hypothese omtrent de reële lonen van de produktieve arbeiders. Een tweede criterium betreft de neveneffecten en behelst de vraag aan welke daarvan door een auteur het meeste gewicht wordt toegekend. Een derde criterium heeft betrekking op het karakter van de theorie. Beschrijft de theorie het cyclische verloop van de kapitaalakkumulatie of verklaart ze slechts waarom er een einde is gekomen aan de voorspoed? Laten we kijken wat Itoh hiervan maakt.

Volgens Itoh heeft de overakkumulatie van kapitaal twee kanten. Enerzijds leidt de akkumulatie van kapitaal in de voorspoedfase tot een afname van de werkloosheid. Anderzijds wordt er onder invloed van de extensieve akkumulatie een zwaarder beroep gedaan op schaarse grondstoffen en energiebronnen. De profit-squeezehypothese zit verpakt in de veronderstelling, dat onder invloed van het eerste de reële lonen stijgen. De vraag of de loonstijgingen in de produktieve sektor onmiddellijk de winsten uithollen — ons *eerste criterium* —

behandelt Itoh uiterst voorzichtig, maar Uno (1980, 88) beantwoordt die vraag zonder aarzelen positief. Wat betreft grondstoffen en energiebronnen redeneert Itoh volledig vanuit het hiervoor aangestipte klassieke model. Enerzijds is er sprake van een relatieve prijsstijging daarvan ten opzichte van industriële produkten, als gevolg van verschillen in produktiviteitsontwikkeling. Het netto effect hiervan is echter onzeker, omdat er sprake kan zijn van een toename van ongelijke ruil als gevolg van verschillen in loonontwikkeling in de diverse landen. Anderzijds is er onder invloed van de toegenomen vraag sprake van absolute prijsstijgingen ten opzichte van de produktiekosten van grondstoffen en energiebronnen. Deze doen nu ofwel een extra winst, een monopoliewinst zoals in het geval van de olie, of een differentiële grondrente.

In de profit-squeezevariant van Glyn en Sutcliffe worden dezelfde problemen gelokaliseerd, te weten de reële loonstijgingen en de ruilvoetverslechtering. De variant van Itoh onderscheidt zich daarvan vooral wat betreft het *tweede criterium*, het bijzondere neveneffect dat de overakkumulatie van kapitaal volgens Itoh met zich meebrengt. Dit neveneffect is de kredietcyclus. Itoh geeft daarbij de volgende voorstelling van gang van zaken. De loon- en prijsstijgingen brengen een verandering van de kostenstructuur teweeg, die omdat ze voornamelijk zouden worden gefinancierd met vreemd vermogen, haar weerslag vindt in een geleidelijke wijziging van de financieringsstructuur van de industriële onderneming. Daarnaast geeft de prijsstijging van grondstoffen aanleiding tot een speculatiehousse, die eveneens via de geld- en kapitaalmarkt zou worden gefinancierd. De toegenomen financieringsvraag wordt in eerste instantie beantwoord met kredietverruiming, wat volgens Itoh voorkomt dat de intereststand onmiddellijk wordt opgedreven. Er is echter sprake van netto geldschepping hetgeen indirect, via de daarmee gepaard gaande inflatie, wel invloed uitoefent op de intereststand. Itoh noemt dit proces de inflatiekrisis. Deze inflatiekrisis bereikt een hoogtepunt als bij het doorprikken van windhandel de speculatiehousse afbreekt en het speculatief kapitaal in problemen verzeild raakt. Overigens ziet Itoh dit afbreken van de speculatiehousse als een gevolg van reële recessieve tendensen, tot uiting komend in de winsterosie in de industriële onderneming. Hoe dit ook zij, het bankroet van menig speculatief kapitaal maant tot de nodige voorzichtigheid, hetgeen de aanleiding wordt tot een kredietbeperking die de intereststand naar ongekende toppen voert. Op dat moment worden de winsten compleet gemengeld tussen de reële lonen en de interestbetalingen. De akkumulatie van kapitaal komt hierdoor tot stilstand.³

Wat het *derde criterium* betreft geeft Itoh blijk van een optimistische kijk op de toekomst van het kapitalisme. Hij presenteert een cyclische variant van de profit-squeezetheorie, waarin na het afbreken van de

hausse een grootscheeps saneringsproces op gang komt dat de voorwaarden voor een nieuwe hausse herstelt. Dit kan, in hetzelfde staccato dat hierboven is gebruikt, als volgt worden beschreven. De uitholling van de winsten zet een rem op de accumulatie en leidt tevens tot een toenemend aantal faillissementen onder de niet eens zo heel zwakke broeders, wat in een gekombineerd effect een gigantische werkloosheid veroorzaakt. De tijd van de reële loonstijging is daarmee voorbij. Bij de geringe winstmarges hebben alleen die kapitalisten een overlevingskans, die door de introductie van nieuwe technologieën een extra winst weten te behalen. Daar komt volgens Itoh nog bij, dat deze nieuwe technologieën alleen succes zullen hebben, als zij relatief minder beslag leggen op traditionele grondstoffen en energiebronnen. Ook daar raakt na verloop van tijd de druk van de ketel. Relatief lage lonen en gunstige grondstoffenprijzen zijn volgens hem noodzakelijke voorwaarden voor een nieuwe hausse. Deze komt eerst goed op gang zodra er sprake is van volledig winstherstel, hetgeen gebeurt als de geld- en kapitaalmarkt in rustiger vaarwater is gekomen.

De cyclische ontwikkeling wordt zodoende beschreven in een interactie tussen overaccumulatie van kapitaal, kredietcyclus en kapitaalvernietiging. Deze interactie is volgens Itoh de kern van een basistheorie van de crisis. Zoals we zagen bij onder andere de prijsbeweging bij de grondstoffen, ligt aan die basistheorie de waardewet ten grondslag, dat wil zeggen de veronderstelling van stabiliteit van het klassieke langere-termijnevenwicht op de goederenmarkten. De Uno-theoretici leggen er de grootst mogelijke nadruk op, dat de waarde-theorie en de krisistheorie één consistent geheel vormen; de krisistheorie schetst het cyclische verloop van het klassieke langere-termijnevenwicht.

100

De aarzelingen, die de Uno-variant van de profit-squeeze-theorie bij mij oproept, betreffen niet de profit-squeeze-gedachte als zodanig, maar het idee dat er op grond van de waardewet sprake zou zijn van een cyclische ontwikkeling. De Uno-theoretici benadrukken weliswaar, dat hun basistheorie slechts dient als een maatstaf voor een meer historische analyse, maar zeker in het kader van een profit-squeeze-theorie gaat dit voorbehoud mij lang niet ver genoeg. De aarzelingen hierover komen voor een deel voort uit praktische overwegingen, omdat gezien de lengte van de naoorlogse hausse die cyclus dermate

---

3. De inflatiecrisis is volgens Itoh een economisch proces dat zich afspeelt als gevolg van het konflikt om de inkomensverdeling. De crisis is dus een economisch gevolg van een maatschappelijk konflikt. Op dit punt wijkt de opvatting van Itoh in belangrijke

mate af van die van veel westerse auteurs, zoals Bob Rowthorn (1980) en Ian Gough (1979), die inflatoire prijszetting beschouwen als een strategisch instrument in het konflikt om de inkomensverdeling.

lang moet zijn, dat een theorie daarover nauwelijks operationeel valt te maken. Voor een ander deel komen ze voort uit theoretische overwegingen, die betrekking hebben op de zeggingskracht van een profit-squeezetheorie als zodanig. Stel nu eens dat met het afbreken van de hausse er een eind is gekomen aan de intensivering van het konflikt tussen loonarbeid en kapitaal, dan is in de daarop volgende depressie de voor het kapitaal noodzakelijke disciplinerend van de arbeid mede afhankelijk van de wijze waarop de arbeiders zich hebben verschanst in historisch specifieke instituties zoals het sociale-zekerheidsstelsel, juridische rechtsposities en dergelijke. Met andere woorden: de duur van de depressie en, zo daar al sprake van zal zijn, de omslag naar een nieuwe hausse wordt mede bepaald door het tempo, waarin kapitalisten de machtsbalans in hun voordeel brengen, en door de vraag of ze dat bereiken. Op de vraag of een cyclische variant van de basistheorie een goede maatstaf is en hoe lang die cyclus zal duren is zodoende slechts een historisch specifiek antwoord mogelijk.

Maar als het geen cyclus mag zijn, wat dan? Kalecki bracht een tegenovergestelde visie naar voren (1968, 78). Hij stelde dat het kapitalisme langere en onbestemde perioden van nulgroei kan doormaken en zodoende zich in een permanente of semi-permanente staat van depressie kan bevinden. Wie de visie weinig aantrekkelijk vindt dient echter over goede argumenten te beschikken als hij wil beweren, dat het kapitaal op een gegeven moment wel uit het dal omhoog zal klauteren. De aan de waardewet ontleende argumenten zijn mijns inziens toch wel te zwak.

6 De waardewet en het realisatieprobleem

In deze paragraaf wil ik zoveel mogelijk van de hiervoor geuite twijfels samenbrengen. Ze betreffen vooral de vooronderstellingen van de 'waardewet', waardoor realisatieproblemen als ze al in beeld komen niet op een konsekwente wijze kunnen worden doordacht. Dit leidt tot het verwijt, dat de Uno-theoretici nog altijd niet voldoende afstand nemen van Marx, noch voor wat betreft de plaatsing van Marx in de geschiedenis van het economisch denken, noch voor wat betreft de interpretatie van diens bewegingswetten van het kapitalisme.

Aan de waardewet ligt, zoals in een eerdere paragraaf werd gesteld, de veronderstelling ten grondslag dat er op langere termijn geen realisatieproblemen optreden. Dit is, zeker voor een depressieperiode, een uiterst merkwaardige veronderstelling, omdat dit impliceert dat de door de kapitalisten voorgenomen investeringen daadwerkelijk bij benadering leiden tot de door hen gewenste bezettingsgraad van de produktiekapaciteit. Er is met andere woorden onder het regime van de waardewet geen sprake van een diskrepantie tussen vraag naar en

aanbod van investeringsgoederen. Het komt erop neer dat de kapitalisten onverdroten doorgaan met investeren. Zelfs als de winsten nul zijn, dat wil zeggen volledig uitgeknepen door reële lonen en interest, plegen zij vervangingsinvesteringen. Als de kapitalisten het niet meer redden, als ze als gevolg van een gekombineerde werking van winsterosie en technische achterstand verlies maken, bouwen ze hun produktiekapaciteit af. Een van de hypothesen die ten grondslag liggen aan de waardewet is derhalve, dat kapitalisten hun investeringsgedrag niet veranderen. Zij investeren hun gerealiseerde winsten. Voor een depressieperiode is deze veronderstelling, op zijn zachtst gezegd, wat vreemd.

In deze impliciete hypothese over het investeringsgedrag wreken zich mijns inziens de in eerdere paragrafen aangestipte blinde vlekken in het theoretische bolwerk van de Uno-theoretici. Ze zien bijvoorbeeld niet dat deze hypothese een algemenere tekortkoming is, die in veel marxistische literatuur valt aan te treffen en die in wezen regelrecht bij Marx vandaan komt. Aan deze oorsprong kan de zo gevierde marxistische kritiek op de wet van Say weinig veranderen. Ze zien ook niet dat deze hypothese de verdere uitweking van een profit-squeeze-theorie in de weg staat, omdat zij een belemmering is voor een goed inzicht in de voor de machtsbalans zo cruciale politieke aktieradius van zowel loonarbeid als kapitaal.

De eerste blinde vlek betreft de *Marx-interpretatie*. Marx had in wezen weinig te zeggen over het investeringsgedrag, afgezien, naast enige beeldspraak, van de opmerking dat dit gedrag zou worden bepaald door konkurrentiedwang. Hij ging er meestal van uit dat het volledige meerprodukt ook als winst werd gerealiseerd en dat deze winst geheel werd geïnvesteerd. Dit is, met de veronderstelling dat arbeiders niet sparen, de klassieke besparingshypothese. Als de gedachte Marx al niet vreemd was, dat investeringen over het algemeen niet direkt samenhangen met de op hetzelfde moment gerealiseerde winsten, maar hooguit met winstverwachtingen, dan maakte hij er in ieder geval nergens gebruik van. Bij Marx daalt, net als bij Ricardo, de winstvoet of het winstaandeel omdat het meerprodukt dat toevallt aan de kapitalisten afneemt in verhouding tot respectievelijk het voorgeschoten kapitaal en het netto nationale produkt. De Uno-theoretici signaleren de beperkingen hiervan niet, ondanks alle distanties die zij op andere terreinen van Marx hebben. Dit springt het meest in het oog bij de literatuurstudie van Itoh naar de ontwikkeling van de krisistheorie bij Marx. Itoh bespreekt Marx' houding in de *Grundrisse* tegenover de onderkonsumptietheorie van Malthus. Hij maakt nergens gewag van die merkwaardige en aan het slot niet te volgen paragraaf over Malthus in de *Theorien über den Mehrwert*, waarin Marx naar aanleiding van Malthus' probleem met betrekking tot de *motieven* van

kapitalisten nogmaals voorrekkende (net als in deel II van *Das Kapital*), dat er voldoende *mogelijkheden* zijn om te investeren. Nergens kwam Marx bij mijn weten dichter bij een realisatieprobleem en nergens toonde hij duidelijker dat hij vasthoudt aan de klassieke besparingshypothese.

De tweede blinde vlek betreft de *politieke analyse*. Het gaat mij vooral om het gebrek aan ruimte voor historische contingentie. In de wereld van de Uno-theoretici hebben de kapitalisten op grond van de in de waardewet geïmpliceerde gedragshypothese weinig speelruimte. Ze investeren hun winsten of vallen uit de boot. We zien dan ook dat in de profit-squeezevariant van Itoh de investeringen afnemen omdat de winsten dalen; en de winsten nemen af — evenals bij Marx — omdat het meerprodukt gemengd wordt tussen lonen en interest. In deze wereld hebben de arbeiders om precies dezelfde reden weinig handelingsvrijheid. Aan het begin van een depressie, als de winsten zijn uitgeknepen, hebben zij de keuze tussen nu of later een gedeelte van het reële loon inleveren. Zelfs die keuze is echter uiterst beperkt. Later zullen zij onder druk van de werkloosheid en een afbrokkelende machtspositie toch nog eens moeten inleveren, zodat het knap onverstandig zou zijn om het nu te doen. Zowel voor de kapitalisten als voor de arbeiders is een reëel gedragsalternatief afwezig. We mogen stellen dat de profit-squeezevariant, die Itoh presenteert als onderdeel van de basistheorie, een ijzeren bewegingsnet van het kapitalisme schetst.

Misschien is het dilemma waarvoor de vakbeweging en de politieke organisaties van de socialistten werkelijk staan, niet minder van ijzer. Hun keuzemogelijkheden zijn ongetwijfeld beperkt. Er is echter, wat mij betreft, voorlopig geen reden om in dit politieke konflikt de noodzakelijke werking van een onvermijdelijke bewegingswet van het kapitalisme te zoeken.

7 Ter afsluiting

Het komt mij voor, dat de Uno-school in Japan terecht de marxistische aanspraken op de klassieke erfenis hernieuwde. De kritische houding ten opzichte van Marx' theorieën, zowel wat betreft inhoud als zeggingskracht, de rigoreuze aanpak van de arbeidswaardetheorie en de consistente onderlinge afstemming van de arbeidswaardetheorie en akumulatietheorie zijn niet geringe verdiensten. We weten nog veel te weinig van de Uno-school. Met name de empirische resultaten die zij moeten hebben geboekt zijn nog ontoegankelijk. De theoretische studies echter waarmee de Uno-school in westerse discussies intervenieerde getuigen van een brede en hecht in elkaar stekende achtergrond.

De Japanse interventie was een complete verrassing. De Uno-theoretici

bleken al tijden geleden korte metten te hebben gemaakt met het Japanse equivalent van het transformatiedebat, dat hier halverwege de jaren zeventig werd beëindigd. Ze kwamen met een hecht doortimmerde variant van de profit-squeezetheorie toen de discussie hierover nog in de kinderschoenen stond.

In dit overzicht is vooral één van de centrale stellingnamen van de Uno-theoretici kritisch aan de orde gesteld. Dit betrof de waardewet, ofwel de onderlinge samenhang tussen mikro- en makro-niveau. In marxistische kringen in het Westen staat deze problematiek nauwelijks ter discussie, alle keynesiaanse uitdagingen ten spijt.

De kritische ontvangst van de Uno-theoretici leidt dan uiteindelijk tot zelfkritiek. Aan veel westerse presentaties van de arbeidswaardetheorie ligt immers de waardewet ten grondslag. Zodra echter krisistheorieën ter sprake komen, wordt al gauw de relevantie van die waardewet betwist. Zoals de lezer kan beoordelen, biedt de consistente stellingname van de Japanse theoretici voldoende aanknopingspunten om die westerse tekortkoming te overdenken.

Literatuur

- John Crump, 1983, *The Origins of Socialist Thought in Japan*, Londen
- David Gleicher, 1983, A Historical Approach to the Question of Abstract Labour, *Capital and Class* 21
- Andrew Glyn en Bob Sutcliffe, 1972, *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*, Harmondsworth
- Ian Gough, 1979, *The Political Economy of the Welfare State*, Londen
- Makoto Itoh, 1983, *Waarde en Krisis. Een Japanse bijdrage aan de marxistische politieke economie*, Groningen
- Makoto Itoh, 1983a, The Great World Depression and Japanese Capitalism, *Capital and Class* 21
- P.M. Junankar, 1982, *Marx's Economics*, Oxford
- Michal Kalecki, 1968, The Marxian equations of reproduction and modern economics, *Social Science Information* 7 (6), 73-9
- Brian Maclean, 1981, Kōzō Uno's Principles of Political Economy, *Science and Society* XLV (2)
- Michio Morishima, 1973, *Marx's Economics. A dual theory of value and growth*, Cambridge
- Nubuo Okishio, 1963, A Mathematical Note on Marxian Theorems, in *Weltwirtschaftliches Archiv* 91, 202
- Nubuo Okishio, 1972, A Formal Proof of Marx's Two Theorems, *Kobe University Economic Review* 18
- Bob Rowthorn, 1980, *Capitalism, Conflict and Inflation*, Londen
- Isaak I. Rubin, 1973, *Studien zur Marxschen Werttheorie*, Frankfurt a.M.; eerste Russische uitgave in 1924
- Thomas T. Sekine, 1981, The Circular Motion of Capital, *Science and Society* XLV (3)
- Thomas T. Sekine, 1980, The Necessity of the Law of Value, *Science*

- and Society* XLIV (3)
- Thomas T. Sekine, 1975, Uno-Riron: A Japanese Contribution to Marxian Political Economy, *The Journal of Economic Literature* 13 (3)
- Shigeto Tsuru, 1956, *Essays in Marxian Economics*, Tokyo
- Kōzō Uno, 1980, *Principles of Political Economy, Theory of a Purely Capitalist Society*, Harvester Press, Sussex
- John Weeks, 1979, The Process of Accumulation and the "Profit-Squeeze" Hypothesis, *Science and Society* XLIII (1)